

۱۵۳۸۷۲۲

پزشکی و اسلام در هند مستعمره [۱۶۰۰-۱۹۰۰ م.]

نویسنده

سیما علوی

ترجمه

دکتر قربان بهزادیان‌نژاد

استاد سابق دانشگاه تربیت مدرس

تهران، ۱۳۹۶

ترجمہ: دکتر قربان بھزادیان نژاد (استاد دانشگاه تربیت مدرس)

ناشر: پڑوہشکدہ تاریخ اسلام

مدیر نشر: خلیل قویدل

حباب اول: ۱۳۹۶

شمارگان، ۱۰۰۰

چاپ و صحافی: چاپ تقویم

ردیف انتشار : ۷۴

۲۷۰۰۰ تومان

دلیہ - وق نام پڑوہشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعصر (عج)، خیابان شهید باسپور، خیابان رستگاران، شهرور شرقی، شماره ۹

تلفن ۳- ۸۸۷۶۸۰۰ : ۸۸۶۷۶۸۶۰

web: www.teac.ir

سہو ثمنایہ:

علوی، نسیم

Alavi, Seema

عنوان و نام پدیدآور:

بزشکی و اسلام در سده (۱۶۰۰-۱۹۰۰ م.) / نویسنده

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

تشاپک:

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت:

عنوان اصلی : loss and healing and

.1600-1900,2008

یادداشت:

نمايه.

یادداشت:

موضوع:

ہندوستانی عربی -- ہند -- تاریخ

موضوع:

Medicine, Arab -- India -- History

موضوع:

پزشکی یونانی و رومی — هند — تاریخ

موضوع:

ہندوستانی -- تاریخ

شناسه افزوده:

بهزادیان نژاد، قربان، ۱۳۳۴، مترجم

رده‌بندی کنگره:

R ٦٠٥/ع ٨٤٢

رده‌بندی دیویی:

61-938

شماره کتابشناسی ملی:

4892.-A

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای ... مگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و بدو ابعاد است. اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوانی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جای آغاز حرکتی اساسی و همه جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده همکاری با همه کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهه همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌ها، پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این و نیز هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی تعداد آنها به ... برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه پژوهشکده، تأسیس دانشنامه جنبه‌های تاریخی جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یکی از استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی از ... پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده تاریخ اسلام به وسیله پایگاه ... خود با همه پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، علاوه بر انعکاس همه فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز ... خاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و هماهنگ، که انعکاس‌دهنده همه آثار موجود در زمینه تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است ... به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه تلاشگران در راه حق و سیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدمهدی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه مترجم
۱۹	پیشگفتار و سپاسگزاری
۲۵	مقدمه
۴۵	فصل اول: پزشکی هندی-اسلامی: [پزشکی] یونان در هند پیشامدرن
۵۵	سنت یونانی در هندوستان
۵۶	امپراتوری مغول: بازار پزشکی
۵۸	حکیمان ایرانی
۶۱	ادبیات پزشکی مغولی: طب داراشکوهی و میزان الطب
۶۸	آموزش پزشکی جدید به زبان عربی: پزشکی یونانی در هند قرن هیجدهم
۶۹	آموزش پزشکی عربی
۷۹	پانویس ها
۸۵	فصل دوم: مواجهه با غرب: کمپانی هند شرقی انگلیس
۸۵	مقدمه
۸۶	مدرسه کلکته

۹۴	زبان آموزش پزشکی
۹۷	نهاد پزشکی بومی و انجمن پزشکی ادبیات اردو
۹۹	سابقه نهاد پزشکی بومی
۱۰۱	چهره اجتماعی نهاد پزشکی بومی
۱۰۴	دانش پزشکی با گویش‌های محلی: نهاد پزشکی بومی و چاپ سنگی اردو
۱۱۲	دانش جدید: از مدرسه تا درمانگری
۱۱۵	دانش جدید پزشکی و خدمات عمومی: مراقبت از جامعه
۱۱۹	تعلیمی که س‌های پزشکی در مدرسه کلکته و انستیتوی پزشکی بومی
۱۲۲	پانویس‌ها
۱۳۷	فصل سوم: کارکرد پزشکی در هند عمومی
۱۳۷	مقدمه
۱۳۸	سلامت و رفاه عمومی
۱۳۹	حاکمان منطقه‌ای و کمپانی: پیشبرد مایه‌گری ۱۸۰۲-۱۸۰۳
۱۴۵	جوامع پزشکی بومی، پزشکان و همه‌گیری بیماری‌ها ۱۸۱۷-۱۸۱۸
۱۵۶	آن سوی همکاری در زمینه بیماری‌های همه‌گیر
۱۶۵	ورود صنعت چاپ، حمایت پزشکی، متن‌گرایی و اقتدار
۱۸۱	صنعت چاپ و تحول دانش پزشکی
۱۸۸	پانویس‌ها
۱۹۹	فصل چهارم: درمانگاه‌ها، شفاخانه‌ها و حوزه‌های علمیه
۱۹۹	مقدمه
۲۰۰	مدیریت و اداره درمانگاه‌ها
۲۰۲	اهدایندگان و بیماران: ایجاد جامعه‌ای برای پزشکی بریتانیایی
۲۱۰	درمانگاه ارایه‌دهنده مراقبت پزشکی
۲۱۲	درمانگاه: مکانی برای پژوهش بالینی مترادف‌دیکتا

۲۱۵	محبوب‌شدن پزشکی غربی: درمانگاه به‌مثابه مدرسه آموزشی
۲۲۴	چالش پزشکی غربی در درمانگاه: آموزش یونانی و پزشک یونانی
۲۲۶	شفابخانه شاهی
۲۳۳	رقابت پزشکی استعماری در خارج درمانگاه‌ها: پزشکی یونانی در خانواده‌ها و کتابخانه‌های شخصی
۲۳۸	نسخه‌نویسی
۲۴۱	یادداشت‌ها
۲۵۵	فصل پنجم: متن پزشکی اواخر قرن نوزدهم به زبان اردو
۲۵۵	مقدمه
۲۵۷	ادبیات پزشکی فارسی و ترجمه‌ها به اردو: ذخیره خوارزمشاهی
۲۶۳	علاج الغربا و میزان الطب
۲۶۵	در دسترس قرار دادن پیامبر: متن اردو در برین محلی (مظهرالعلوم و طب نبوی)
۲۷۱	پیامبر و سیره ایشان: مقالات احسانی، لب‌الحنانی، قربادان: احسانی
۲۷۷	علم‌گرایی، نجوم و پزشکی یونانی جدید: رساله سرو
۲۷۹	پزشکی یونانی به‌مثابه آداب اجتماعی ایرانی شده: کتاب اخلاق کشی
۲۸۲	کتاب‌های پایه و خودآموز: زیبة‌الحکمه یا آئینه صحت
۲۸۵	دفاع از پزشکی یونانی: رقابت با ادبیات پزشکی بریتانیا
۲۹۱	یادداشت‌ها
۲۹۷	فصل ششم: حکیمان جدلی: مطبوعات و نوسازی پزشکی یونانی
۲۹۷	مقدمه
۳۰۰	نقد درمانگاه
۳۰۳	نقد پزشکی یونانی به زبان اردو
۳۰۸	تقاضا برای حرفه‌ای‌شدن
۳۱۷	مطبوعات اردو زبان و نوسازی پزشکی یونانی

۳۱۹	پزشکی یونانی و استعماری: مشارکت در فضای گفتمانی
۳۲۲	از چارچوب استعماری تا فضای ملی: ایجاد فضای فرهنگی برای پزشکی یونانی
۳۲۷	نگارش تاریخ پزشکی یونانی در هندوستان
۳۳۰	از فرهنگ و تاریخ تا ملت (ملک) برای پزشکی یونانی
۳۳۲	آگهی‌های روزنامه: تضاد استعماری - ملی
۳۳۳	پزشکان بریتانیایی، داروها و تبلیغات
۳۳۸	آگهی: ان تبلیغاتی: حکیم‌ها و نسخه‌های آنها
۳۴۴	پاریس
۳۵۱	فصل هفتم: از جه این - تا تکمیل الطب لکهنو
۳۵۱	مقدمه
۳۵۳	خانواده عزیزی حکیم‌های لکهنو: نامه
۳۵۵	حکیم عبدالعزیز و چالش پزشکی استعماری: نالغ تکمیل الطب لکهنو
۳۵۶	تکمیل الطب: همکاری و رقابت با دولت استعمار
۳۶۶	شکل گرفتن چهره ملی پزشکی یونانی
۳۷۱	حکیم به‌مثابه شخص متخصص: توازن اقلیم ملی با تخصص پزشکی
۳۷۷	حکیم متخصص و فضای پزشکی استعماری
۳۸۰	ملی‌گرایی در برابر جماعت‌گرایی: پزشکی یونانی رنگ مسلمانانه می‌گیرد
۳۸۲	گردهم‌آیی آموزشی مسلمانان، انجمن طبی و همایش پزشکی یونانی - وادی
۳۸۶	گرایش‌های انجمن طبی: تغییر جهت به پزشکی یونانی مسلمانانه
۳۹۳	بانوس‌ها
۴۰۱	نتیجه‌گیری
۴۰۷	کتابشناسی
۴۲۳	نمایه

مقدمه مترجم

زهی غفلت که ما را کرد زنجیر
و گرنه نیست از ما هیچ تقصیر
زهی طاقت که گر ما زین امانت
برون آییم ناکرده خیانت
زهی حسرت که خواهد بود ما را
ولی حسرت ندار بود ما را
جهان عشق پای و دری نیست
به جز خون دل و راهبری نست
کسی عاشق بود که پای تا رف
چو گل در خون شود اول نم شرف

عطار نیشابوری

مطالعه و پژوهش دربارهٔ سرزمین سنتی، از هر لحاظ به خصوص در زمینهٔ احیا و بازخوانی پزشکی سنتی، که در آن دیار طب سینایی یا یونانی خوانده می‌شود، بسیار سودمند و آموزنده است. زیرا ایران به صورت رسمی بیش از چهار دهه است قدم در راهی نهاده که هدف آن از یک سو احیای پزشکی سنتی و از سوی دیگر بومی‌سازی علوم است. افزون بر چنین راهبردی در سطح حاکمیت، در جامعه انواع پزشکی [و درمانگری] فعال است؛ در این میان درمانگران سنتی و عطاری‌ها با استفاده از سبب‌های طب سنتی به نیاز بیماران پاسخ می‌دهند و مرتب بر شمار مراجعان آنها افزوده می‌شوند. به موازات این دو واقعیت، در جامعهٔ دانشگاهی و روشنفکری [صرف‌نظر از نمود دربردارندهٔ پیش‌ش‌های اساسی دربارهٔ ماهیت، امکان‌پذیری، روشمندی، راهبرد، زبان، مقرون به سرفه بودن و ... در جریان است. از این منظر توجه به کشور هندوستان که در حال حاضر گفته می‌شود بیش از یک میلیون نسخهٔ خطی، ۱۵ هزار سنگ‌نوشته فارسی، تجربهٔ عینی خدمت‌رسانی، آموزش و پژوهش در طب سینایی دارد ضروری به نظر می‌رسد.

برای فهم بیشتر رویکرد احیاگرانهٔ پزشکی هند و بستر فرهنگی-زبانی آن به ذکر چند نکته در این مجال اکفا می‌کنیم:

الف: پیشینه پزشکی در هند

شبه‌قاره هند که کشورهای هند، پاکستان، بنگلادش و بخش‌هایی از افغانستان کنونی را در خود جای داده‌است، سرزمین شگفتی‌ها، تنوع‌ها و تضادها است. باستان‌شناسان معتقدند که در این قسمت از کره خاکی پیشینه حضور انسان به ۲۰۰ تا ۴۰۰ هزار سال پیش بازمی‌گردد. از این‌رو، یکی از کهن‌ترین و پویاترین تمدن‌ها در آن شکل گرفته، نقش بسیار مهمی در حیات آدمی داشته و ویژگی بارزی در آن پیش از دیگر صفات و ابعاد توجه محققان را اندیشمندان کنونی را جلب کرده‌است؛ مدارا و تحمل. بسیاری از باستان‌شناسان باور دارند که این ویژگی از دوره‌های بسیار دور در این تمدن وجود داشته و نهادینه گشته‌است. شاید این عامل، کشف ابزار و ادوات جنگی به‌جای مانده از دوره پیش از تاریخ است که اکنون به صورت ورزشی و کشندگی آنها بسیار کمتر از انواع مشابه سایر تمدن‌ها است. پدیده بسیار شگرفی که بدون شناخت آن فهم نهضت‌های معاصر، مبارزات ضداستعماری و حتی شکل‌گیری جنبش‌های احیای آنها بسیار دشوار است.

به هر روی در هند نفوذ زبان‌ها، ادیان گوناگون بسیار فراوان است. در این سرزمین ده‌ها زبان و صدها گویش رواج دارد. حدود ۲۹ زبان که به هر یک از آنها بیش از یک میلیون نفر تکلم می‌کنند؛ قدیمی‌ترین و پرشمارترین پیروان دین‌های هندویی، بودایی، اسلام و ... در این شبه‌قاره سکنی دارند.

سابقه پزشکی هندی-آریایی به چند هزار سال پیش از میلاد برمی‌گردد. طبق الهیات هندی براهما، خالق جهان، متون ایورودا درباره داروها و جراحی را به مثابه موضوعات اصلی تدوین کرده‌است. مفهوم اصلی ایورودا^۱ با دهنوتاری^۲ مرتبط است. دهنوتاری خدای پزشکی هندو است.

پزشکی در دوره پیشاودایی و عصر ودایی [۶۰۰۰-۷۰۰۰ پیش از میلاد] به نیروهای ماوراءالطبیعه، سحر و غیره نسبت داده شده‌است. از این‌رو درمان شامل دعاها، خشنودسازی نیروهای ماوراءالطبیعی، آیین‌های دینی، طلسم‌ها و تعویذها است. در کاوش‌های باستان‌شناسی دره اندوس [پاکستان] شواهدی از دندان‌های دریل‌شده و ابزارهای

1. Āyurveda
2. Dhanvantari

دندانی کشف شده است. وجود این بقایا که به ۹۰۰۰ سال پیش نسبت داده شده، مراقبت از سلامت دندانی را مطرح می‌سازد. حدود ۱۰۰۰ سال پیش از میلاد، پزشکان هندی، اثر وودا^۱ را به نگارش درآورده‌اند که شیوه‌های درمانی را توضیح می‌دهد. اثر وودا بیماری‌ها را ناشی از روح‌های بد می‌داند و به شما می‌گوید این روح‌ها را می‌توانید با سموم یا اوراد بکشید و خوره [جذام] را با نوعی گل‌سنگ درمان کنید؛ زیرا گفته می‌شود اثر آنتی‌بیوتیکی دارد.

با ورود به دوره پساودایی فرهنگ‌های گوناگون در سرزمین‌ها و شهرهای کوچک تعامل بیشتری پیدا کردند و آگاهی دربارهٔ رژیم سلامت، سبک زندگی و بهزیستی روند رو به رشدی یافت. این از روح بررسی و آزمون در همهٔ زمینه‌های دانش مخصوصاً پزشکی اهمیت یافت. روش‌های^۲ جراح، که احتمالاً حدود ۵۰۰ پیش از میلاد می‌زیست، سرآمد این دوره است. از و کد باب^۳ مهیته^۴ باقیمانده که روش‌های جراحی را شرح می‌دهد. در این کتاب نحوهٔ کشف دندان ثابت کردن استخوان‌های شکسته و نیز بلوکاژ روده‌ها آمده است. افزون بر اینها، عامل جراحی حذف کاتاراکت که بعضی اوقات بینایی را کم می‌سازد توضیح داده شده است. سوشر^۵ شراب به عنوان تنها عامل بی‌حسی استفاده می‌کرد. در همین دوره صافی‌های ماسه‌ای و زغال برای صاف کردن آب به کار می‌رفته است.

حدود سال ۲۰۰ میلادی، پزشکان هندی، شبیه درمانگران چینی و یونانی عقیده دوششا یا طبع را جایگزین روح‌های بد ساختند. شاید در همین ایام چاراکه^۶ کتاب خود را به رشتهٔ تحریر درآورده است. او تشخیص داد که در چندین بیماری پیشگامین بهتر از درمان است و حفظ توازن طبع‌ها را برای سلامت توصیه کرد. چاراکه سه طبع سرد، بلغم و باد را شناخت و گفت اگر مزاج شما نامتوازن گردد، برای بازگرداندن تعادل باید درمان انجام داد. او می‌دانست که رگ‌های خونی، غذا را به همهٔ قسمت‌های بدن می‌رسانند و فضولات را از آنها برمی‌گردانند. چاراکه اولین منبع هندی دربارهٔ آبله است.

1 Atharvaveda

2 Susruta

3 Samhita

4 Charaka

ب: هند، ایران و اسلام

تعامل یا ارتباط دو تمدن دیرین شرقی در شکل‌گیری و رشد تمدن اسلامی و نیز سرنوشت انسان بسیار تأثیر گذاشته‌است. رابطه دو سرزمین ایران و هند به هزاران سال قبل بازمی‌گردد و ماهیت بازرگانی داشته‌است. کاروان‌هایی که از هند و ماوراءالنهر به سمت مدیترانه می‌رفتند باید از فلات ایران عبور می‌کردند. یافته‌های باستان‌شناختی درهٔ سند حاکی از آن است که دو تمدن ایران و سند ارتباط نزدیکی با هم داشته‌اند. در زمان هخامنشیان منطقهٔ شمال‌غرب هند به‌ویژه سند و قندهار جزء امپراتوری ایران به حساب می‌آمد. سرودوت معتقد است «هندوکش» ایالت بیستم امپراتوری ایران بوده‌است. در دورهٔ این سلسله روابط ایران و هند ادامه یافت و در حکومت ساسانیان این رابطه با حاکمان هند از جمله گونکاها، کوشان‌ها و گوپتاها تداوم داشت؛ و مناسبات تجاری گسترش زیادی پیدا کرد. خسرو انوشیروان برزویه طیب را برای آشنایی بیشتر با پزشکی و شیوهٔ معالجهٔ هندی‌ها به آن منطقه اعزام نمود. او در بازگشت با خود کتاب‌های متعددی از جمله کلیله و دمنه را به ایران آورد و به زبان پهلوی ترجمه کرد. دو رخداد تاریخی بر این تعامل تأثیر بسیار زیاد داشته‌است: ظهور اسلام و حمله به ایران و سپس هند نخستین نقطهٔ عطف تأثیرگذار بود که با برپا شدن نقش ایران به‌مثابه واسطهٔ انتقال علم و هنر هندی به تمدن اسلامی همراه شد. این رخداد تعداد زیادی از زرتشتیان ایران به هند مهاجرت کردند که امروزه اعقاب آنها به پارسیان مشهور هستند. در دورهٔ اسلامی کتاب‌های زیادی از سرزمین‌های مختلف به دارالخلافه آورده شد. در این میان نقش خانوادهٔ برمکی به‌خصوص جعفر برمکی وزیر ایرانی در انتقال و ترجمهٔ پزشکی هند به جامعهٔ اسلامی بسیار حیاتی بود. او به پزشکی هند بسیار بیشتر از ایرانی علاقه داشت. از این‌رو مسافرانی برای آشنایی و تهیهٔ کتاب‌ها و داروهای این منطقه به آنجا فرستاد و تعداد زیادی از پاندمیت‌ها و وایدها را برای خدمت به بغداد فراخواند. افزون بر این دانشمند مشهور ایرانی ابوریحان بیرونی چند دهه از عمر خویش را برای شناخت سرزمین شگفتی‌ها صرف کرد و کتاب تحقیق ماللهند را به رشتهٔ تحریر درآورد. حاصل این تلاش‌ها ترجمهٔ شمار زیادی اثر به عربی شد که ابن‌ابی‌اصیبعه [۱۲۷۰م/۶۶۸هـ] در

کتاب *عیون الانباء فی طبقات الاطباء* فصل کاملی به معرفی این کتاب‌ها و مترجمان آنها اختصاص داده‌است. دیگر مورخان از جمله این‌ندیم و جاحظ نیز به تفصیل در این‌باره سخن گفته‌اند. شاهد‌های این مدعا یکی نقل قول‌های محمد بن زکریای رازی در کتاب *الحاوی* از نوشته‌های هندیان است؛ دیگری جریان داشتن پزشکی سنتی در هندوستان کنونی به نام طب سینایی.

رخداد دوم تسلط مغول‌ها بر بخش وسیعی از هندوستان است که تا سال ۱۲۴۷ هجری ادامه یافت. در دوران حکومت گورکانیان به تدریج فرهنگ ایرانی بر حوزه‌های وسیعی از رندگی هندیان نفوذ گسترده‌ای یافت.

اشراف و درباریان ایرانی می‌پوشیدند؛ رفتار و خلیقات ایرانی سرمشق آنان بود. تلفیقی زیبا از دو فرهنگ، در عرصه‌های مختلف معماری، نقاشی، موسیقی، شعر، آیین‌ها، علم و صنعت پدیدار گشت و در یک دوره هشتصدساله زبان فارسی نه تنها زبان نخبگان، درباریان و دیوانیان شد، بلکه مردم عادی نیز به آن سخن می‌گفتند. درواقع فارسی زبان دوم بخش وسیعی از هندوستان گردید. آنها از شعر فارسی لذت می‌بردند و گاه سروده‌های خود را به این زبان می‌سرودند. به هر حال تأثیرات این دو سرزمین پایدار و درونی گشت؛ چنانکه استاد صفوی معتقد است زبان فارسی بر همه زبان‌های هندی از جمله بنگالی، پنجابی، مراتی، گجراتی، تلوگو و هندی تأثیر گذاشت، هر چه هر یک از آنها حاوی تعداد زیادی لغات و عبارات فارسی هستند. در ایران نیز تأثیر این تعامل را در عرصه‌های مختلف از جمله عرفان و آیین می‌توان ردیابی و مشاهده کرد.

ج: کمپانی هند شرقی

کیش توماس استیفن^۱ در سال ۱۵۷۹ یعنی هشتادسال پس از سفر واسکوداگاما^۲ از هند دیدن کرد. گزارش او باعث شد انگلیسی‌ها نسبت به امکانات و استعداد سرزمین شگفتی‌ها و تنوع‌ها حساس شوند. در ۳۱ دسامبر سال ۱۶۰۰ به فرمان الیزابت کمپانی بازرگانان لندن برای تجارت با هند شرقی تأسیس گردید. انگیزه و عامل اصلی برای ایجاد این کمپانی افزایش قیمت ادویه به‌ویژه فلفل دانسته شده‌است. هیئت مدیره این کمپانی

1 Thomas Stephen

2 Vasco da Gama

اوایل به صورت مخفی به کار اشتغال داشتند. از این رو گاه از آنها به نام کمیته سری یاد شده است. در دوران چارلز دوم کمپانی به سرعت رشد کرد و حق تصرف قلمرو، ضرب سکه، انعقاد پیمان اتحاد، اعلام جنگ و کنترل امور داخلی و قضایی را به دست آورد. افزون بر این، اواخر قرن هجدهم با خروج فرانسوی‌ها از هندوستان از یک سو و فروپاشی امپراتوری ماراتا [ماراتا] از سوی دیگر انگلیسی‌ها مستملکه هندی خود را بنا نهادند. بنابراین، زمینه فعالیت کمپانی گسترش بسیار زیادی یافت و تأثیر بسیار شگرفی بر سرنوشت مندیان و تاریخ جهان برجای نهاد. این رویداد در کنار دیگر مواجهه‌های دوران استعمار در سایر کشورها به شکل‌های مختلف باعث شد شرق و جهان اسلام واکنش‌های متنوعی نسبت به غرب از خود نشان دهند. بدین‌سان جنبش‌ها، نهضت‌ها و گفتمان‌های متعددی شکل گرفت و هر یک از آنها به نوعی در صدد استخراج عناصری از فرهنگ، تاریخ و باورهای خردی این دنیا برآمدند و در عین حال به خودآگاهی بیشتری نسبت به پرشش اساسی دربارهٔ مسبب اصلی شرایط، وقوف پیدا کردند و رابطه با میهمان ناخوانده را تعریف نمودند.

برای پاسخگویی به این پرسش بنیادین، نهادهای فکری علم و صنعت را دستمایه بحث‌ها و عامل تأثیرگذار مهم بر عقب‌ماندگی دانستند و راه‌های مختلف برای دستیابی به آن را پیشنهاد کردند:

- گروهی علم، پزشکی و صنعت موجود خود را دانسته ده دانستند و تنها برای کسب دانش جدید غربی تلاش کردند؛
- دسته‌ای به پیشینه علمی سرزمین خویش دلخوش داشتند، نیاز به آنکه غربی‌ها دانش ما را اخذ کرده‌اند و آنچه آنها دارند در کتاب‌های علمی شرقی ما [مسلمانان] وجود دارد بسنده نمودند؛
- گروه سوم واقعیت‌ها و تغییراتی را، که در جهان و نظریات علمی ایجاد شده است، پذیرفتند و در صدد برآمدند تلفیق آشکاری از این دو [علم جدید و قدیم] به وجود آورند. کتاب پیش رو تلاشی برای نشان دادن چنین رویکردی در شبه‌قاره هند در دوره استعماری است و سعی دارد این مقوله را در بستر اجتماعی بسیار پیچیده این کشور مورد کندوکاو قرار دهد.

اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه افرادی که در ترجمه و انتشار این اثر، در شرایط سخت کمبود منابع و دسترسی به اطلاعات، یاری‌رسان من بودند تشکر کنم؛ به‌ویژه از جناب آقای دکتر حیدری‌نیا برای تهیه کتاب، از جناب آقای دکتر خلیفه برای خواندن کتاب و تصحیح آن، از جناب آقای دکتر ذوالفقاری برای پیگیری‌های مجدانه و نیز از دوستانی که در نقل و انتقال کتاب و نسخه تایی قبول زحمت کردند صمیمانه و خالصانه سپاسگزاری می‌نمایم. از حضرت حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای سیدهای خامنه‌ای و دیگران عالیقدرشان به‌ویژه جناب آقای خلیل قویدل مسئول محترم انتشارات پژوهشگاه تاسیس اسلام که امکان انتشار کتاب را فراهم آوردند، از سرکار خانم گل‌یاس که زحمت تاب کتاب را بر عهده داشتند و سرکار خانم دکتر فهیمه شکبیا که ویرایش کتاب را متحمل شدند سپاس ویژه دارم. از تمامی اهل نظر و خوانندگان گرانقدر درخواست می‌کنم بر این قلم منت نهند و کاستی‌ها و نقصان‌های کتاب را اعلام کنند تا در چاپ‌های بعدی به حاکم و قوه الهی در رفع آنها بکوشم.

هر که شد مستطیع فضل و هر رفتن هند واجب است او را

قربان بهزادیان‌نژاد

استاد باوق دانشگاه تربیت مدرس

فروردین ۱۳۹۵